

4. Дождев В. Римське приватне право: Підруч. для вузів. — М., 1996. — С. 589, 258.
5. Тертулліан К. С. Ф. Апологія VIII п. 8 // Богословские труды. — М., 1984. — Сб. 25. — С. 180.
6. Германское право. Ч. 1. — М., 1996. — С. 378–408.
7. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. — М., 1997; Хвостов В. М. Система римского права. — М., 1996. — С. 92; Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском праве и семейном праве. — Рига, 1975. — С. 184.
8. Вагацума С., Ариидзumi Т. Гражданское право Японии. — М., 1993. — С. 44; Ennesceus L., Ripp Th., Wolf M. Lehrbuch des burgerlichen Rechts. Allgemeiner Teil. Bd. 1., Abt. 1. — Marburg 1928. — P. 188.
9. Малейна М. П. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М., 2000. — С. 59.
10. Хвостов В. М. Вказ. праця. — С. 93–94.
11. Судо Ж. Вказ. праця. — С. 131–139.
12. Сидуяпова И. В. Етика лікування: сучасна медицина і православ'я. — М., 2001. — С. 103.
13. Про порядок штучного переривання вагітності від 12 до 28 тижнів: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1993 р. № 926.
14. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України // Відомості Верховної Ради. — 1993. — № 4. — Ст. 19.

УДК 340.15

*Р. М. Достдар,
викладач МК ОНЮА, здобувач кафедри цивільного права ОНЮА*

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ПРАВА: ІНСТИТУТИ ШЛЮБУ, СІМ'Ї ТА СПАДКУВАННЯ В ЕКЛОЗІ VIII СТ.

Актуальність теми безпосередньо впливає із сучасного формування правової системи України і складається у вивченні теоретичного аспекту проблеми наступності і запозичення в праві приватноправових інститутів, а саме інститутів шлюбу, родини, спадкування. Дослідження наступності цих інститутів має істотне: 1) теоретичне значення, тому що дозволяє глибше зрозуміти діалектику розвитку інститутів шлюбу і родини, шляхи їхнього удосконалювання; 2) практичне значення, оскільки дає можливість усвідомити значимість стійкості в збереженні цих правових елементів, укорінених і в правовій системі України. Дійсно, своєрідність правової спадщини України полягає в тому, що вона містить у собі право, засноване на місцевих правових традиціях і звичаях, яке перейняло елементи правової культури як Заходу, так і Сходу.

На сьогодні вчені-дослідники не згадують візантійську традицію при оцінці сучасної правової системи, котра характеризується як така, що ближча до романо-германської, але має запозичення елементів англосаксонської правової системи. Щоправда, при цьому зазначається існування істотних відмінностей українського права (за джерелами, співвідношенням норм приватного і публічного права тощо), але генезис цих відмінностей лишається поза дужками. Утім, не аналізується, звичайно, наявність генетичного зв'язку з візантійським правом і в працях, присвячених історії українського права, зокрема його кодифіка-

ціям, де згадуються в якості чинників впливу найчастіше лише звичаєве право, польсько-литовське законодавство, магдебурзьке право. В історико-правовій літературі відсутній інтерес до спеціальних досліджень візантійського права.

Хоча рецепція греко-римського права зіграла визначальну роль в історії права України, особливо в сімейних і спадкових правовідносинах. Одним з перших запозичених візантійських законодавчих пам'ятників на території нинішньої України була Еклога VIII ст. імператорів Лева і Костянтина. Вона була дуже популярною в слов'янських країнах; була не тільки цілком перекладена на слов'янську мову, але і послужила одним з найважливіших джерел найдавніших слов'янських законодавчих пам'ятників, зокрема Кормчої книги.

Еклога відкрила собою цілу групу коротких законодавчих зводів, виданих візантійськими імператорами в VIII і IX ст. Хоча Еклога не скасувала дії законодавства Юстиніана, і по суті справи лише в деяких напрямках розвила і змінила його окремі норми, проте, вона ставила собі реформаторські задачі.

Саме в Еклезії вперше детально розроблено шлюбне християнське право; набагато суворіше, ніж право Юстиніана чи канони Трульського собору регулюють її норми шлюб (додаткові обмеження на шлюби між родичами, істотно скорочено підстави розлучення). Контроль з боку держави посилюється щодо спадкування, опіки та піклування.

Усі дослідники незалежно від погляду на ступінь оригінальності законоположень Еклоги згодні у тому, що ті нові тенденції, що одержали свій розвиток у посткласичному праві після III ст. н. е. і особливо в законодавстві Юстиніана, не тільки залишилися в силі в Еклезії, але й були розвинуті в ній далі (чи були розвинуті в тих законах, що нам відомі за посередництвом Еклоги). Свого часу вони були докладно розглянуті ще Цахаріе фон Лінгенталем [1]. Такі відхилення мають у всіх розділах Еклоги.

Перші титули Еклоги присвячені шлюбно-сімейним відносинам і спадкуванню — саме ці відносини мали для візантійців у той час найбільший життєвий інтерес. Зупинимося на характеристиці тих нововведень, що відрізняли Еклогу від більш раннього візантійського законодавства, а саме від Зводу Юстиніана в області сімейних та спадкових правовідносин.

У класичному римському праві обіцянка майбутнього вступу в шлюб не наділялася в якісь урочисті форми і не створювала якихось юридичних зобов'язань, що випливали з цієї обіцянки. Зовсім інакше було у візантійському праві. Заручення було актом, що здійснювався у формах, передбачених законом. У візантійському праві вже із самого початку помітна зростаюча тенденція розглядати заручення як угоду, що є законною підготовчою стадією до шлюбу. Розірвання подібної угоди допускалося лише за серйозних мотивів зі сплатою неустойки стороною, яка не виконала угоду. За Еклогою старі форми заручення сполучалися з новими. Завдаток, що служив забезпеченням майбутнього укладання шлюбу, та інші форми зміни правил про заручення, ще сполучалися з неформальними моментами угоди.

У пізнішому візантійському праві проглядає прагнення ототожнювати заручення з юридичним договором, що допускав юридичну відповідальність зару-

чених у випадку порушення угоди. За Еклогою, як і за законодавством Юстиніана, заручення передбачає наявність згоди тих, хто заручається та їхніх батьків. Можливі були будь-які форми укладання подібної угоди: як письмові так і усні. До укладання угоди про заручення не допускалися особи, уже зв'язані подібними зобов'язаннями, тобто такі, котрі уклали колись угоду про заручення з дачею чи завдатку дарунка перед шлюбом або шляхом складання письмового договору. З цього випливає, що за Еклогою заручення розглядалося як формальне зобов'язання з точно передбаченим порядком його здійснення. У цьому змісті Еклога лише розвиває далі ті установки, що були вироблені вже в перший період розвитку візантійського права.

Законоположення Еклоги з питання про заручення повторюються й у її наступних обробках — Приватній Еклезії й Еклезії зміненої за Прохіроном.

З властивим Еклезії лаконізмом автори вносять ряд істотних змін у попереднє законодавство, розвиваючи головним чином ту його частину, що була спрямована на зміцнення родини. Шлюб за Еклогою являв собою союз чоловіка і дружини, що користувалися рівними правами, без збереження влади батька, як глави «фамілії» над її членами. На відміну від римського класичного права, де з кінця республіки типовою формою шлюбу став *matrimonium sine manu*, близький до конкубінату, для Еклоги характерні інші форми шлюбу. В Еклезії згадується церковне благословення, але вона не вважає його ще обов'язковим; подальший крок у цьому напрямку буде зроблений пізніше імператором Левом Мудрим, котрий наказав укладати шлюб не інакше, як з церковним благословенням [2].

Спочатку у Візантії навіть при введенні християнського обряду одруження, юридична сутність шлюбу як вільної угоди сторін не була глибоко порушена [3]. Лише поступово до VI ст. склалася нова уява про формально укладений юридично законний договір про шлюб. На шлюб почали впливати звичаї східних провінцій, що мали поширення, і погляди церкви, церковного права.

Слід зазначити, однак, що цим не вичерпується відмінність права Еклоги від більш раннього законодавства про шлюб. Так, в Еклезії не передбачається якихось обмежень при вступі в шлюб для осіб, наділених владою в межах керованих ними провінцій. Однак вона розширила коло кровних родичів і духовно-родинних відносин, що були на перешкоді до шлюбу. Еклога на відміну від попереднього законодавства розглядає конкубінат як одну з форм шлюбу [4]. Значно суворіше, ніж у попередньому законодавстві, в Еклезії караються різні форми розбещеності [5]. Також значно були звужені законні приводи до розводу.

У відношенні шлюбного майна Еклога вносить багато нового в попереднє законодавство. Вважається, що Еклога визнає повну спільність у майнових правах чоловіка і дружини. Однак на це твердження можуть бути і заперечення. Безсумнівно те, що у відношенні майнових прав подружжя Еклога відійшла ще далі, ніж законодавство Юстиніана — вона визнавала рівність прав чоловіка і дружини на майно кожного з них [6]. Титул 3, що трактує про майнові права чоловіка і дружини, яскраво виявляє характерний для усього візантійського

права принцип майнової самостійності дружини (у відношенні приданого). Однак при порівнянні законоположень Еклоги з її джерелами не можна не звернути увагу на те, що автори Еклоги трактують питання про придане з більшою самостійністю, спираючись тут на деякі звичаї свого часу.

Положення про придане складало один з важливих боків візантійського шлюбного права. Придане могло бути різного походження, його могли вносити батько дружини чи її дід, вона сама, чи навіть треті особи [7]. У класичному римському праві після смерті чоловіка дружина одержувала право на витребування свого приданого у спадкоємців, але вона не мала у своєму розпорядженні права власності на придане. Візантійське право дотримувалось зовсім іншого принципа. Придане залишалось власністю дружини, а чоловік розглядався тільки як особа, що розпоряджається їм під час подружнього життя, зобов'язаний повернути дружині придане у випадку розірвання шлюбу.

На відміну від попереднього і наступного законодавств захист прав дружини на придане проводиться в Еклезії з усією можливою рішучістю. Так, якщо чоловік мав заборгованість перед фіском, то у випадку його смерті стягнення по цій заборгованості проводилося фіском тільки після того, як удова заповнювала своє придане з залишеного після смерті чоловіка майна [8]. Ми не знаходимо в Еклезії того застереження, що обмежує ці права дружини в інших законодавчих збірниках (Прохіроні, Шестикнижжі Арменопула).

У спадковому праві і навчанні про особисті і майнові відносини подружжя, дітей і батьків законодавство іконоборців також внесло багато нововведень, відмінних від суворих указівок римських юристів про владу батька і чоловіка [9]. У VI ст. система спадкового права вважається дуже складною, запутаною і суперечливою. В Інституціях, Дигестах і Кодексі Юстиніана відбилися різні стадії розвитку римського спадкового права, починаючи ще з законів «Дванадцяти Таблиць». У той же час законодавство VI ст. і, зокрема, Новели Юстиніана містять загальну перебудову системи спадкування в зв'язку з вимогами життя, що змінилися. Це законодавство VI ст. з'явилося відправним пунктом при складанні відповідних статей Еклоги, в яких, однак, спостерігаються зміни.

Більше немає потреби у колишніх урочистих формах вираження волі заповідача. Заповідач повинний був лише в точності виразити свої наміри і висловити свою волю у визначеній формі. Для дійсності заповіту необхідні були підписи свідків. Поряд з письмовим законним вважався й усний заповіт, якщо він робився в присутності сімох свідків.

В Еклезії особливі правила були встановлені у випадку складання заповіту сліпими (було потрібно вісім свідків), при заповітах, складених під час епідемій (не було потрібно присутності свідків в одній кімнаті з заповідачем), при заповітах, зроблених удалині від міських поселень (було достатньо п'ятьох свідків). У заповітах, написаних родичами по висхідній лінії на користь дітей (не було потрібно ані підписів, ані свідків).

Що стосується спадкування за законом, то тут, починаючи з III ст., на відміну від римського права класичної епохи, все більше упроваджується принцип когнатського споріднення як кращий при визначенні прав на спадщину замість

агнатського принципу, що панував у класичному римському праві. З'явилася тенденція зрівняння прав спадкоємців незалежно від статі та розширення прав матері. За Еклогою, на відміну від законодавства Юстиніана, встановлювалися інші класи спадкоємців за законом (сім, замість чотирьох). Також трохи іншою була і норма про обов'язкову частку спадщини осіб, інтереси яких порушувалися в заповіті. Зокрема, за Еклогою, обов'язкова частка дітей визначена в розмірі однієї третини спадщини і навіть половини її, якщо дітей було більш чотирьох.

Варто сказати, що в частині визначення порядку допуску до спадщини родичів система Еклоги більш вплинула на наступне візантійське право, ніж законодавство Юстиніана. Деякі дослідники, однак, вважають, що законоположення Еклоги були сприйняті авторами Прохірону [10]. Що стосується нововведень в опіці і піклуванні, то, за Еклогою, попечителями малолітніх сиріт у першу чергу залучали осіб, котрі були призначені батьками. Якщо ж батьки такого опікуна чи попечителя не призначили, то на відміну від більш ранніх подібних законоположень піклування про майно сиріт повинні були нести не приватні особи, а суспільні установи, якими були сирітський будинок та інші благодетивні установи.

Внутрішня історія цивільного візантійського права являє собою процес поступового проникнення в законодавство поглядів християнської церкви. Ця риса відбилася на сімейному праві й у деякій мірі на спадковому. Законодавство епохи іконоборців тільки на час перервало розвиток права Юстиніана, але, проте наклало свій відбиток на більш пізню епоху; в області сімейного і карного права воно цілком зберегло своє значення.

Результати вивчення законодавчих пам'яток і права VII–VIII ст., зокрема Еклоги, свідчать з очевидністю, що основою законодавства тієї пори залишалися норми права Юстиніана. Сучасні дослідники по-різному оцінюють ступінь новизни й оригінальності законодавчих постанов Еклоги. Одні схильні бачити в ній лише стислий виклад законів, виданих раніше Юстиніаном і його послідовниками (тобто збірник, що не опублікував по суті нічого нового). Інші, справедливо звертаючи увагу на свідчення, що мають у самому тексті Еклоги, вважають, що деякі з її законоположень були уперше введені в життя виданням цього короткого законодавчого зводу. З вищесказаного зробимо такі висновки:

- Еклога, цілком ймовірно, відповідає потребам того часу, у всякому разі, мала велику популярність навіть тоді, коли її формальна дія була припинена;
- Еклога, а саме норми шлюбного та спадкового права, широко використовувалися в пізніших законодавчих збірниках, як самої Візантії, так і інших країн (була перекладена на слов'янську мову і послужила найважливішим джерелом для найдавніших слов'янських законодавчих пам'яток);
- східноєвропейський вплив обумовлювався православною релігією, через яку проходили норми греко-римського права, особливо в області сімейного і спадкового права;
- порівняння положень Еклоги з аналогічними розділами інших візан-

тійських законодавчих збірників попереднього і наступного часу свідчить про те, що вона, хоча і спирається у своїх основах на законодавство Юстиніана, по суті справи є в більшій мірі оригінальним добутком.

Вивчення на даний час візантійської традиції права, а саме наслідування та запозичення візантійського права в давні часи, виявлення рецепції в національному законодавстві в теперішній час має суттєве значення, так як допомагає нам зрозуміти генезис деяких інститутів цивільного права, у тому числі й інститутів шлюбу, сім'ї та наслідування в правовій системі України.

Література

1. Липшиц Е. Э. Византийское законодательство и право VI–VIII вв. и вопрос о восточном характере византийского феодализма. — М.: Изд-во вост. лит., 1960. — С. 3–4.
2. Энциклопедический словарь. Т. 6. — СПб., 1892. — С. 264.
3. Эклога: Византийский законодательный свод VIII в. / Комментар. Е. Э. Липшиц. — М., 1965. — С. 89 (далі — Еклога).
4. Еклога. — Титул 2, ст. 9.
5. Еклога. — Титул 17, ст. 19–23.
6. Васильевский В. Г. О синодальном списке Эклоги императоров Льва и Константина и о двух списках Земледельческого закона // Труды В. Г. Васильевского. — Л., 1930. — Т. 4. — С. 117–118.
7. Еклога. — С. 104–105.
8. Еклога. — Титул 3, Ст. 2.
9. Павлов А. Личные отношения супругов по греко-римскому праву // Ученые записки Казанского университета. — 1865.
10. Еклога від П. П. Благосва // Університетська бібліотека. — Софія, 1936. — № 122. — С. 79–80.

УДК 347.785

О. В. Ісвіня,

здобувач кафедри цивільного права ОНЮА

СИСТЕМА ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФОНОГРАМ

Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України на самому високому законодавчому рівні закріпила право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1]. Проте, якщо у сфері авторського права вже був напрацьований певний досвід, хоча і значно обмежений через радянську правову систему, само поняття суміжних прав, зокрема, прав виробників фонограм, з'явилося у національному законодавстві тільки у 1993 р., коли був прийнятий Закон України «Про авторське право і суміжні права» [2]. Таким чином, питання договірних відносин, що виникають у процесі створення фонограм та їх подальшого використання, на відміну від авторських договорів, що широко представлені у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, практично не знайшли відображення у сучасній юридичній літературі. У статтях з питань захисту прав